

VÝROBA A VYUŽITÍ DIDAKTICKÝCH POMŮCEK PRO VÝUKU ŽÁKŮ S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM.

MAKING AND USING OF DIDACTIC AIDS FOR TEACHING MENTALLY HANDICAPPED CHILDREN.

Jana DOŠKOVÁ

Resumé

Tématika diplomové práce se zaměřuje na výrobu a využití didaktických pomůcek pro výuku žáků s mentálním postižením.

Cílem diplomové práce je shromáždit ucelené poznatky o potřebách žáků s mentální retardací a stanovit specifika didaktických pomůcek ve vzdělávacím procesu těchto žáků. Na základě charakteristiky výchovně-vzdělávacího programu základní školy speciální vytvořit soubor účinných didaktických pomůcek, který by sloužil učitelům a rodičům jako vhodná inspirace nejen pro zpestření hodin, ale také jako další možnost, jak děti s mentálním postižením naučit hravou formou praktickým dovednostem a schopnostem.

Pomocí dílčích cílů zjistit, zda aplikace vytvořených didaktických pomůcek může napomáhat k rozvinutí motorických, rozumových, smyslových a komunikačních schopností. Zároveň dlouhodobějším pozorováním ověřit, zda se může používání vhodně zvolených didaktických pomůcek odrazit ve větší míře samostatností a menší závislosti žáků s mentálním postižením na svém okolí.

Častějším používáním didaktických pomůcek jsme docílili toho, že žáci nepocítují učivo jako obtížné a nudné, zadané úkoly zvládají bez větších obtíží, nejsou stresováni, ale jsou spokojeni a šťastní. Jsou samostatnější, šikovnější a hlavně chodí do školy rádi.

Používání didaktických pomůcek ve výuce je tak pro žáky s mentálním handicapem velmi přínosné.

Abstract

Subject of the thesis is concentrated on making and using didactical aids for pupils with mental disabilities.

The aim of the thesis is to gather complete knowledge about the pupils with mental retardation and define the specifics of didactical aids in their educational process. On the basis of the characteristics of the educational programme of the special basic school, the set of effective didactical aids will be created, which will help to teachers and parents as suitable inspiration not only for making lessons more varied, but also as another possibility how to teach the children with mental disability to new skills and abilities in playful way.

With the help of partial aims to find out if the application of created didactical aids can help to develop motoric, intellectual, sensual and communicational abilities.

At the same time to verify by long-term observation, if using of well chosen didactical aids can have an impact on greater self-reliance and smaller dependence of the pupils with mental disability on their surroundings.

By frequent using the didactical aids we achieved that the pupils don't feel the schoolwork to be difficult and boring, they manage their work without bigger problems, they are not stressed, but satisfied and happy. They are more independent, more skill full, and what's more, they like going to school.

Using didactical aids in education is very beneficial for pupils with mental disability.

ÚVOD

Tématika diplomové práce se zaměřuje na výrobu a využití didaktických pomůcek pro výuku žáků s mentálním postižením. Naše společnost věnuje stále více pozornosti vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, kam řadíme i děti vzdělávané na základní škole speciální. U těchto dětí je charakteristická snížená úroveň rozumových schopností, nedostatečná koncentrace pozornosti a také nízká úroveň rozvoje volných vlastností, proto je učivo redukováno na osvojení základních dovedností a vychází především z prakticky zaměřených činností, se kterými se školák setkává a nadále bude setkávat v běžném životě. Cílem vzdělávání je naučit tyto žáky nové dovednosti, vědomosti a poznatky využívat v praktickém životě, zvýšit jejich samostatnost, nezávislost a obohatit tak celý jejich další život.

Jedním ze zásadních specifíků práce se žáky s mentálním postižením je především vysoce individuální a promyšlený přístup. Svou nezastupitelnost zde má také využívání variabilních metod a forem práce, vytvoření podnětného a motivačního prostředí, vybudování určitého systému a řádu ve výuce, mezipředmětové propojení, snížený počet žáků ve třídě, sebepoznání a sebehodnocení, skupinová spolupráce, plánování, slovní hodnocení a jiné. Dalším neméně důležitým prostředkem, který umožňuje efektivní realizaci speciálního vzdělávání, jsou právě didaktické pomůcky. Ty slouží k hlubšímu osvojení vědomostí a dovedností, a proto hrají ve výchovně-vzdělávacím procesu nezastupitelnou roli. Tyto pomůcky jsou ale většinou velmi nákladné, pro rodiče a učitele tak často nedostupné. V praxi se setkáváme občas také s tím, že přesně nevyhovují potřebám dítěte a je nutné je zjednodušit nebo upravit. Někdy je proto nevyhnutelné, aby si je rodiče nebo učitelé vyráběli svépomocí.

Téma výroby a využití didaktických pomůcek jsem zvolila na základě mnohaletého zájmu o tuto problematiku. Pracuji jako učitelka základní školy speciální. Na počátku své pedagogické praxe jsem se potýkala s celou řadou problémů. Přemýšlela jsem, jak nejefektivněji a v souladu se zachováním individuálního přístupu dosáhnout co nejoptimálnějšího rozvoje osobnosti žáků s mentálním postižením. Zároveň s přihlédnutím k různým druhům postižení, velké variabilitě schopností a možností žádného žáka nepřetížít, ale také nebrzdit v jeho vývoji. Uvědomila jsem si, jak je důležité využívat speciální didaktické přístupy i pomůcky ve vzdělávacím procesu osob s mentální retardací a začala jsem tyto pomůcky vytvářet. Využila jsem nejen dlouhodobých zkušeností, které jsem získala při práci s dětmi, ale také tvůrčích schopností, představivosti a potřebných dovedností.

Rodiče a učitelé, kteří se starají o dítě s postižením, mají často velké množství informací o povaze problému, ale mnohdy jim chybí právě konkrétní náměty a nápady, jak pracovat s dítětem se speciálními vzdělávacími potřebami. Ve své diplomové práci jsem si proto stanovila dva stěžejní úkoly. Prvním úkolem je shrnutí nejdůležitějších teoretických poznatků, které nám přiblíží svět lidí s mentálním postižením. Druhým úkolem je vytvoření souboru praktických didaktických pomůcek, který by mohl sloužit učitelům, rodičům a dalším zájemcům jako vhodná inspirace nejen pro zpestření hodin, ale také jako další možnost, jak děti s mentálním postižením naučit hravou formou praktickým dovednostem a schopnostem.

Hlavním cílem mé diplomové práce je tedy shromáždit ucelené poznatky o potřebách žáků s mentální retardací a stanovit specifika didaktických pomůcek ve vzdělávacím procesu žáků s mentálním postižením. Pomocí dílčích cílů pak zjistit, zda aplikace vytvořených didaktických pomůcek může napomáhat k rozvoji motorických, rozumových, smyslových a komunikačních schopností. Zároveň dlouhodobějším pozorováním ověřit, zda se může používání vhodně zvolených didaktických pomůcek odrazit ve větší míře samostatnosti a menší závislosti žáků s mentálním postižením na svém okolí.

Diplomová práce je strukturována do pěti kapitol. Charakteristika a rozdělení didaktických prostředků, didaktické zásady, tvorba didaktického materiálu je předmětem první kapitoly.

Druhá kapitola je věnována problematice mentální retardace. Smyslem této části je definovat a klasifikovat mentální postižení, specifikovat problematiku vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami za pomoci současných poznatků speciální pedagogiky a charakterizovat žáky s mentálním postižením. V této části je také stručně nastíněna proměna přístupu k lidem s mentálním postižením v průběhu vývoje společnosti. Závěr této kapitoly je zaměřen na praktické rady, které se týkají vlastní práce s těmito žáky.

Téma vhodné volby materiálů a nástrojů pro výrobu didaktických pomůcek je předmětem třetí části diplomové práce.

Čtvrtá kapitola se zabývá charakteristikou vzdělávacího programu základní školy speciální. Je zde rozpracována charakteristika vzdělávacích oblastí Člověk a jeho svět, Jazykové komunikace, Matematika a její aplikace a vzdělávací oblast Člověk a svět práce.

Poslední část diplomové práce je věnována vlastním návrhům a tvorbě didaktických pomůcek. Navržené a vyrobené pomůcky jsou postupně zkoušeny při práci s vybranou skupinou žáků. Snahou je, aby byly nejen dostupné, pro žáky motivační a příjemné, ale také bezpečné.

Při zpracovávání diplomové práce vycházím především z vlastních zkušeností, které jsem získala, nejen jako učitelka Základní školy speciální Cheb, ale i v průběhu celé své dlouholeté pedagogické praxe, dále ze školení a exkurzí do zařízení zabývajících se vzděláváním žáků s mentálním postižením i z pobytu v partnerské škole v SRN. Velkou inspirací mi jsou také nápady a připomínky mých kolegyň a kolegů ze zaměstnání, se kterými svou práci průběžně konzultuji. Důležitým zdrojem je také uvedená odborná literatura.

ŘEŠENÍ PROBLEMATIKY

Vytvořený soubor didaktických pomůcek, který je stěžejní součástí diplomové práce, vznikl během posledních čtyř let mého pedagogického působení na základní škole speciální, kde vyučuji žáky 1. a 2. stupně se středně těžkou mentální retardací. Do tohoto souboru byly zařazeny pouze nejdůležitější a nejzajímavější pomůcky, které byly vyrobeny na míru jednotlivým žákům nebo skupinkám dle jejich specifických potřeb. Ostatní pomůcky jsem nemohla uvést a zveřejnit, protože diplomová práce by byla příliš obsáhlá. Přesto jsem se snažila vybrat ty pomůcky, které reprezentují jednotlivé činnosti a dovednosti, které by měli žáci v průběhu školní docházky zvládnout.

Cílem mé diplomové práce bylo, aby soubor byl ucelený, aby nabízel učitelům a ostatním zájemcům pestrou škálu možností, které budou moci dle vlastní fantazie a představivosti dále rozvíjet. Pomůcky jsou rozděleny do pěti skupin podle jejich nejčastějšího využití, jsou to pomůcky pro nácvik jemné motoriky, sebeobsluhy, rozvoj početních představ, čtenářských dovedností, rozumového poznání a smyslového vnímání. Většina pomůcek je variabilní a může se využívat k více činnostem. Pomůcky slouží nejen k vytvoření podnětného prostředí, ale jsou využívány také k motivaci žáků, pro nácvik jednotlivých dovedností, vytvoření názorných představ, opakování, procvičování, ke hře, soutěžím, k překonávání nejnáročnějších obtíží, dále pak především k přiblížení reálného praktického života dětem.

Žáci je často využívají i ve skupinkách, a tak se mezi nimi zlepšuje tolik potřebná komunikace. Vybrané pomůcky jsou součástí vybavení třídy, žákům jsou vždy plně k dispozici. Pomůcky byly vyrobeny z různých dostupných materiálů, většinou odpadových nebo nepotřebných materiálů, které byly škole darovány. V některých případech bylo

nezbytné, aby použité materiály byly hrazeny pedagogem, ale dostatek finančních prostředků je úskalím téměř každé školy. Do souboru byly zařazeny výrobky ze dřeva, textilu, papíru a jiných materiálů.

Didaktické pomůcky v praxi.

ZÁVĚR

Mentální postižení je celoživotní handicap jedince, který zasahuje do všech složek jeho osobnosti. Negativně ovlivňuje vnímání, paměť, pozornost, představivost, fantazii, myšlení, řeč, emoce, motivaci, vůli, charakter, motoriku, sebepojetí, sebehodnocení, chování a další oblasti. Lidé s mentálním postižením mají stejné základní potřeby jako lidé bez postižení, potřebují chodit do školy, stýkat se svými vrstevníky, mít bezpečný domov, rodinu a přátele. K naplnění svých potřeb proto vyžadují tito lidé podporu, otevřenost většinové společnosti a především trpělivý přístup nás všech.

Měli bychom je vybavit nejen triviem základních vědomostí, dovedností, to znamená naučit je číst, psát a počítat, ale i dalšími nezbytnými kompetencemi, které jim usnadní jejich bytí a umožní jim žít co nejvíce nezávislým a smysluplným životem. Každá získaná zkušenost tyto lidi posouvá dál a obohacuje tak jejich život.

Cílem mé diplomové práce bylo shromáždit ucelené informace týkající se didaktických prostředků, mentální retardace a jejího třídění, dále si uvědomit psychologické, motorické zvláštnosti a specifika osobnosti lidí s mentálním postižením. Na základě charakteristiky výchovně-vzdělávacího programu základní školy speciální vytvořit soubor účinných didaktických pomůcek. Praktickým ověřením poté zjistit, zda vhodně zvolené didaktické pomůcky mohou napomoci k rozvoji motorických, rozumových, smyslových a komunikačních schopností, jestli se jejich používání může odrazit ve větší míře samostatností a menší závislostí lidí s mentálním handicapem na svém okolí. Tento vytvořený soubor pomůcek použít pro inspiraci případným zájemcům, kteří pracují s lidmi s postižením. Uvedené pomůcky mohou být využívány samozřejmě i v ostatních školských zařízeních.

Didaktické pomůcky byly v minulosti považovány spíše za pomocné prostředky výchovně-vzdělávacího procesu, dnes jsou kladeny na úroveň ostatních vyučovacích prostředků. Právě u žáků s mentálním postižením je užívání didaktických pomůcek ve výuce nezbytné. Žákům musíme předkládat poznávání prostřednictvím co možná největšího počtu analyzátorů. Vzhledem k tomu, že pozornost u těchto žáků je pouze krátkodobá, musíme je zaujmout, pomůcky častěji střídát a obměňovat.

Samotné didaktické pomůcky by ale byly bez propojení s ostatními didaktickými prostředky ve vzdělávacím procesu jen velmi málo účinné. Je potřeba, zamyslet se nad obsahem a rozsahem vzdělávání, zvolit vhodné metody, formy práce, dodržovat didaktické zásady a hlavně vytvořit si kladný vztah k žákům. Zároveň musíme dohlédnout na dodržování pravidel, plnění povinností, vytvoření potřebného řádu a systému nejen ve škole, ale i v osobním životě. Měli bychom žáky stále pozitivně motivovat, povzbuzovat, připravit jim příjemné a nestresující prostředí. Je důležité snažit se o to, aby i oni získali pocit, že je máme rádi, a že nám na nich záleží.

Právě osobní pouto, které mezi mnou, žáky a jejich rodiči vzniklo, znalost jejich zájmů, schopností i nedostatků, mne vedou ke stále větší snaze o co nejefektivnější vzdělávání. Pouze tak jim mohu pomoci dosáhnout optimálního rozvoje, který jim umožní plnohodnotně prožít svůj život.

Při výrobě didaktických pomůcek jsem vycházela nejen z charakteristiky vzdělávacího programu, ale především z praktických zkušeností. Snažila jsem se, aby pomůcky byly nejen rozmanité, jednoduché, pro žáky srozumitelné, pochopitelné a snadno manipulovatelné, ale také přehledné, vkusné, estetické a plnily účel, pro který byly vyrobeny. U některých didaktických pomůcek jsem vyrobila více variant, z nichž si žáci mohli vybrat tu, která se nejvíce přiblížila jejich schopnostem a možnostem. Velký význam jsem kladla na motivaci, která je velmi důležitá, neboť u žáků musí vzbudit zájem o činnost. Zaměřila jsem se na co nejúčinnější využití názorných pomůcek ve výchovně-vzdělávacím procesu tak, aby

manipulace s nimi umožnily žákům vžít se do konkrétních situací a oni si mohli tak nanečisto vyzkoušet řešit reálné problémy běžného života. Zadané úkoly, které se žákům na počátku práce zdály někdy až příliš těžké, dokázali na základě manipulace s pomůckami a názornými ukázkami pochopit a zvládnout. Čím více smyslu žáci při činnosti s pomůckami a předměty zapojili, tím hlubší a trvalejší byly jejich vědomosti a dovednosti. Žáci často pracovali ve dvojicích nebo v malých skupinkách, učili se tak tolik potřebné spolupráci a komunikaci pro život. Vyměňovali si nejen názory, poznatky a zkušenosti, ale zároveň si navzájem pomáhali. Učení se díky názorné manipulaci s pomůckou stalo pro děti zábavnější a hravější.

Využívání didaktických pomůcek, které byly popsány v mé diplomové práci, s sebou však nezbytně přináší nutnost tyto pomůcky vytvářet svépomocí. Důvodem je respektování individuálních potřeb a zvláštností žáka, dále pak poměrně velká finanční náročnost, někdy i absence některých pomůcek na trhu. Samotná tvorba klade nejen zvýšené nároky na materiální vybavení, tvořivé schopnosti i nápady, ale často i finanční zainteresovanost učitele. Nezanedbatelným faktem je i čas, který musí tvorbě těchto pomůcek pedagog věnovat ve svém volnu. Odměnou pro učitele za poctivou a náročnou práci jsou někdy zdánlivě malé, ale v životě žáků s mentálním postižením významné pokroky.

Závěrem mohu konstatovat, že mnou stanovené cíle v této diplomové práci i mé očekávání, které bylo zaměřené na zvýšení efektivity vyučování za pomoci didaktických pomůcek, bylo splněno. Žáci díky vytvořeným didaktickým pomůckám nepocíťovali učivo jako obtížné a nudné. Zadané úkoly zvládali bez větších obtíží, na vyučování se těšili, nebyli stresováni, ale šťastni a spokojeni. V současné době se žáci stále více těší na další připravované aktivity, činnosti a nové pomůcky v hodinách. Jsou samostatnější, šikovnější a hlavně chodí do školy rádi. Z mé zkušenosti mohu říci, že se žáci s nadšením pod vedením učitele zapojují do samotné tvorby méně náročných pomůcek. Jsem toho názoru, že využívání didaktických pomůcek u žáků s mentálním postižením je velmi přínosné. Uplatnění všech pomůcek, které výuku obohatí a zpestří, vidím jako efektivní ve všech typech školských zařízení.

LITERATURA

- HONZÍKOVÁ, J. *Materiály pro pracovní činnosti na 1. stupni*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. ISBN 80-7043-453-8.
- MAŇÁK, J. *Nárys didaktiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 104 s. ISBN 80-210-1124-6.
- NEWMAN, S. *Hry a činnosti pro vývoj dítěte s postižením*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-872-4.
- RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. a kol. *Speciální pedagogika*. 1. vyd. Olomouc: Epava, 2003. ISBN 80-244-0646-2.
- SLOWÍK, J. *Speciální pedagogika*. 1.vyd. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1733-3.
- ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*. 3. vyd. Praha: Portál 2006. ISBN 80-7367-060-7.
- VALENTA, M., MÜLLER, O. *Psychopedie*. 1. vyd. Praha: Parta, 2003. ISBN 80-7320-039-2.
- VALENTA, M., KREJČÍŘOVÁ, O. *Psychopedie - kapitoly z didaktiky mentálně retardovaných*. 1. vyd. Olomouc: Netopejr, 1997 193 s. ISBN 80-902057-9-8.

Kontaktní adresa

Jana Došková, KMT FPE ZČU v Plzni, doskova24@seznam.cz